

---

---

RECENZJE

DOI: 10.18276/aie.2018.41-06

MARTA AGATA CHOJNACKA\*

INSPIRACJE FILOZOFIĄ SARTRE’A\*\*

**Recenzja książki Sartre. *L’Être et le néant. Nouvelles lectures*, red. Jean-Marc Mouillie, Jean-Philippe Narboux, Paris: Les Belles Lettres, 2015**

Jean-Paul Sartre ryzykował, decydując się na publikację *Bytu i nicości* w 1943 roku. We Francji kluczowa dla zrozumienia treści *Bytu i nicości* fenomenologia nie była jeszcze dobrze znana i wykładana na francuskich uczelniach. Co prawda istniały pierwsze przekłady dzieł Husserla na język francuski autorstwa Emmanuela Levinasa oraz wstępne opracowania myśli ojca fenomenologii<sup>1</sup>, lecz środowiska

---

\* Marta Agata Chojnacka – badaczka na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pracuje również jako tłumaczka i nauczycielka języka francuskiego. Jest doktorem filozofii i magistrem języka francuskiego i literatury francuskiej. Jej prace skupiają się na różnych aspektach filozofii francuskiej i niemieckiej XX wieku (zwłaszcza: Sartre, Jaspers, Heidegger, Merleau-Ponty), filozofii ciała, percepcji i wyobraźni, filozofii egzystencjalnej i psychologii. Część studiów zrealizowała na Uniwersytecie Pierre’a Mendès (Grenoble) i Uniwersytecie Paris 1 Panthéon-Sorbonne.

Address for correspondence: Nicolaus Copernicus University in Toruń, Faculty of Humanities, Institute of Philosophy, Fosa Staromiejska 1a, 87-100 Toruń. E-mail: m\_chojnacka@tlen.pl.

\*\* Praca sfinansowana ze środków przyznanych w ramach stypendium doktorskiego przez Narodowe Centrum Nauki, nr 2016/20/T/HS1/00470.

<sup>1</sup> Pierwsze wzmianki dotyczące fenomenologii, a konkretnie *Badań logicznych* Husserla, pojawiły się we Francji w 1910 i 1911 r. Kolejne teksty autorstwa Heringa i Levinasa ukazały się kolejno w latach 1926–1930. Zimą 1928 r. założenia fenomenologii przybliżył na swoich wykładach na Sorbonie Gurwitsch. W 1929 r. zrobił to Husserl, a jego referaty w przekładzie Levinasa i Peiffera opublikowano w 1931 r. Sartre zapoznał się z filozofią Husserla w latach

uniwersyteckie obstawały przy programach nauczania opartych na neokantyzmie, neokartezjanizmie i spirytualizmie. Wymienione stanowiska spotkały się z ostrą krytyką ze strony Sartre'a. Autor *Mdłości*, po zdaniu egzaminu magisterskiego i za namową swojego opiekuna, wyjechał do Berlina, aby studiować nową, nieznaną we Francji naukę, czyli fenomenologię<sup>2</sup>. Po powrocie ze stypendium, będąc pod wielkim wpływem tego nurtu, napisał pięć tekstów filozoficznych, w których rozwinął swoje założenia dotyczące pojęcia ja, świadomości i intencjonalności. Francuski badacz zbudował projekt psychologii fenomenologicznej, przedstawiając autorską koncepcję świadomości nierefleksyjnej: emocji, wyobraźni i percepcji<sup>3</sup>.

Rezultaty wczesnych zmagania filozoficznych Sartre'a były bardzo ważne. Francuski badacz wskazał na przykład na braki w ówczesnej psychologii i stwierdził, że wynikają one z nieobecności perspektywy fenomenologicznej, która mogłaby pomóc w badaniach nad człowiekiem<sup>4</sup>. Ponadto rozwinął koncepcję analogonu w dziele sztuki, wpisując się tym samym w krąg badaczy podkreślających czynny udział odbiorcy w tworzeniu dzieł artystycznych<sup>5</sup>, a jego koncepcja wyobrażenia jest jedną z najbardziej rozwiniętych teorii dotyczących tego pojęcia. Pomimo wczesnych, bardzo ważnych osiągnięć, to *Byt i nicność* jest dziś uznawane za jego najważniejsze dzieło filozoficzne, które doczekało się setek opracowań i komentarzy.

---

trzydziestych dzięki Levinasowi, wówczas profesorowi w Strasburgu. Czytał książkę Levinasa poświęconą teorii intuicji u Husserla, jednak, jak pisze Simone de Beauvoir, jej treść nie uzyskała jego aprobaty (de Beauvoir, 2004, s. 133). Założenia fenomenologii przybliżył Sartre'owi jego przyjaciel Raymond Aron, który w 1933 r. był stypendystą Instytutu Francuskiego w Berlinie (de Beauvoir, 2004, s. 138; de Coorebyter, 2000, s. 11; Bakewell, 2017).

<sup>2</sup> Na temat przygotowań do wyjazdu i pobytu pisze między innymi Frédéric Fruteau de Laclós (de Laclós, 2012, s. 198–199) i sam Sartre (Sartre, 2010, s. 469).

<sup>3</sup> Są to następujące teksty: *Une idée fondamentale de la phénoménologie de Husserl: intentionalité; La Transcendence de l'Ego: Esquisse d'une description phénoménologique* (obie prace napisane podczas pobytu w Berlinie w latach 1933–1934), *Esquisse d'une théorie des émotions* (opubl. w 1939 r.), *L'imagination* (wyd. w 1936 roku) oraz opublikowana w 1940 r. rozprawa *Imaginaire, psychologie phénoménologique de l'imagination*. Pierwsza część dzieła zatytułowana „Pewne” („Le certain”) została pod zmienionym tytułem, *Structure intentionnelle de l'image*, opublikowana w 1938 r. w *Revue de métaphysique et de morale*.

<sup>4</sup> Konieczność uwzględnienia perspektywy fenomenologicznej w psychologii i w naukach kognitywnych postulują badacze tacy, jak Dan Zahavi i Shaun Gallagher, którzy w swoich pismach przytaczają wyniki badań Sartre'a. (Gallagher, Zahavi, 2015). W Polsce zagadnieniem tym zajmuje się m.in. Barbara Trybulec (Trybulec, 2015).

<sup>5</sup> Sartre wpisał się w nurt wypracowany m.in. przez Romana Ingardena, Hansa-Georga Gadamera czy Umberto Eco, którzy podejmowali zagadnienie interakcji między dziełem a odbiorcą, zastanawiając się, na ile ten drugi współtworzy znaczenie czytanej książki czy oglądanego obrazu. Choć ich koncepcje znacząco różniły się w szczegółach, zgadzali się, że czytelnik jest czymś więcej aniżeli biernym odbiorcą sensów wpisanych w dzieło przez autora.

Należy jednak pamiętać, że opublikowane w 1943 roku *opus magnum* Sartre'a początkowo nie zyskało rozgłosu wśród czytelników. Nic dziwnego. Znany raczej ze swojej pracy literackiej aniżeli filozoficznej Sartre – inspirując się koncepcjami wypracowanymi przez Hegla, Husserla i Heideggera – zaproponował francuskiemu czytelnikom obszerne, trudne, naszpikowane pojęciami z zakresu fenomenologii dzieło filozoficzne dotyczące dwóch tytułowych pojęć: bytu (*être*) i nicości (*néant*). *Byt i nicość* miało być wykładnią budowanego przez wiele lat projektu filozofii egzystencji, obejmującego cały wachlarz zagadnień: od pojęcia bytu, świadomości, ja, nicości, ciała, przez relację z innym, spojrzenie, czas, działanie, aż po wolność i odpowiedzialność. Nie można się więc dziwić, że tak złożone i wielowątkowe dzieło napisane przez osobę, która znana była głównie jako pisarz, wzbudziło wątpliwości wśród wielu czytelników.

W 2015 roku dwóch wybitnych badaczy myśli Sartre'a, Jean-Marc Mouillie oraz Jean-Philippe Narboux, opublikowało zbiór artykułów, których linią przewodnią jest nowe odczytanie *Bytu i nicości*. Zbiór pod tytułem *Sartre. L'Être et le néant. Nouvelles lectures* zawiera dziewięć artykułów, których autorami są uznani znawcy myśli Sartre'a, tacy jak Frédéric Worms czy Hadi Rizk.

Chociaż artykuły nie zostały przyporządkowane do konkretnych kategorii, to i tak układ zbioru jest spójny. Dwa pierwsze teksty autorstwa Jeana-Marca Mouillie'a oraz Juliette Simont to prace wprowadzające. Mouillie wyjaśnia z perspektywy fenomenologicznej, na czym w ogóle polegał pomysł *Bytu i nicości*. Z kolei Simont przybliża genezę powstania *Bytu i nicości* z uwzględnieniem kontekstu ontologicznego. Mouillie na początku swego artykułu zadaje podstawowe pytania: „Co Sartre chciał osiągnąć pisząc *Byt i nicość*?”; „Czy zrealizował swoje zamierzenia?”; „Jakich problemów nie udało mu się rozwiązać?” (Mouillie, Narboux, 2015, s. 7). Badacz przybliży ogólnie główne wątki, którymi zajął się Sartre w swoim dziele – część z nich jest rozwinięta w innych artykułach należących do zbioru. Sam Mouillie słusznie podkreśla ich mnogość oraz interdyscyplinarność. Badacz stwierdza, że Sartre w *Bycie i nicości* niejako podsumował swoje rozważania filozoficzne, którymi zajmował się we wczesnych latach swojej twórczości. Chodzi o zagadnienia intencjonalności, świadomości i cogito: „Kiedy w myśli Sartre'a rozwinął się projekt *Bytu i nicości*? W jego wczesnej filozofii poświęconej zagadnieniu intencjonalności będącej strukturą świadomości” (Mouillie, Narboux, 2015, s. 11). Wtedy też Sartre otworzył się na nowe pola badawcze, rozwijając tym samym swoją teorię dotyczącą relacji międzyludzkich, problematyki spojrzenia, wolności i ciała. Mouillie nie rozwija tych wszystkich wątków, wyjaśnia jednak podstawowe w filozofii Sartre'a pojęcia bytu i nicości: „[p]ojęcie bytu wymyka się wszelkim określeniom. Nicość bytu w sobie nie jest niczym innym jak tylko niczym. Będąc

w świecie odkrywam nicości dzięki strukturze negacji: nieobecności, zniknięcia, żalu, dystansu, ignorancji, oddzielenia” (Mouillie, Narboux, 2015, s. 20).

Treść artykułu Juliette Simon zbliżona jest do tekstu Mouillie’a. Badaczka podkreśla interdyscyplinarność projektu Sartre’a oraz kluczową dla jego realizacji rolę fenomenologii. Simon prezentuje drogę Sartre’a do poznania fenomenologii, a także opisuje wpływ Heideggera, Kartezjusza i Kierkegarda na jego myśl: „zagadnienie filozoficzne, które pozwoliło mu sprawnie połączyć nicość, świadomość, wolności to lęk, który odkrył w grudniu 1939 roku w pismach Kierkegarda (*Pojęcie lęku*) i Heideggera (*Co to jest metafizyka?*)” (Mouillie, Narboux, 2015, s. 45). Omówienie podstawowych źródeł inspiracji Sartre’a jest z pewnością cenną pomocą dla osób nieznających dokładnie jego twórczości, choć znawcy tematu nie znajdą raczej w tekście Mouillie żadnych nowych informacji.

Artykuł Jeana-Philippe’a Narboux dotyczy kluczowych dla zrozumienia treści *Bytu i nicości* pojęć: intencjonalności i negacji: „Oba zagadnienia (...) są dla Sartre’a podstawowe” (Mouillie, Narboux, 2015, s. 57). Problem negacji jest oczywiście ściśle związany z zagadnieniem neantyzacji, na bazie intencjonalności buduje zaś Sartre koncepcję świadomości określonej jako ruch wychodzący ku. Koncepcja ta została przez francuskiego badacza rozwinięta w jego wczesnych pismach filozoficznych, w *Bycie i nicości* zyskała zaś dojrzałą formę w postaci dialektycznej nierozłączności bytu w sobie (*l'être-en-soi*) i bytu dla siebie (*l'être-pour-soi*). Narboux podkreśla spójność myśli Sartre’a. Przypomina, że Sartre’owskie „analizy świadomości wyobraźniowej przedstawione w *Wyobrażeniu* odnajdują na swojej drodze negację i otwierają się na jej analizę, która sama w sobie prowadzi do zarysowania teorii transcendencji jako ontologicznej struktury świadomości” (Mouillie, Narboux, 2015, s. 66). W swoich wczesnych pismach filozoficznych Sartre pisał, że neantyzacja jest sposobem „działania” świadomości wyobrażającej. Oznacza to, że kiedy wyobrażam sobie, to powołuję do istnienia coś, czego nie ma w świecie rzeczywistym. Moje wyobrażenie istnieje, ale „tylko” w świecie wyobrażeniowym. W *Bycie i nicości* to podstawowe założenie dotyczące funkcjonowania wyobraźni zostało przez francuskiego filozofa rozwinięte w postaci transcendowania w przyszłość. Umiejętność transcendowania wynikała zaś z dialektyki bytu w sobie (*l'être-en-soi*) i bytu dla siebie (*l'être-pour-soi*). Zdaniem Sartre’a mogę o sobie powiedzieć, że jestem, jestem pewnym bytem w sobie oraz pewną egzystencją. Poprzez transcendowanie w przyszłość (wyobrażanie sobie, planowanie) albo w przeszłość (wspominanie, uczenie się, zdobywanie doświadczenia) tworzę byt dla siebie, czyli moją esencję. Tym samym do stwierdzenia „jestem” mogę dodać, że „jestem jakiś”. Sartre podkreśla, że całe nasze życie jest nieustannym transcendowaniem – planowaniem, wspomnianiem i przewidywaniem. Tekst Narboux dokładnie przedstawia drogę rozwoju tej koncepcji i podkreśla jej spójność.

Rozważania dotyczące struktury neantyzacji Narboux poszerza o analizy zasady intencjonalności i tym samym wskazuje na podstawowe założenia Sartre'owskiej teorii świadomości.

Kolejny ciekawym artykułem jest tekst *Le corps et l'expérience d'autrui. Un aspect du problème de la négation dans L'Être et le néant* autorstwa Kim Song Ong-Van-Lung. Badaczka kontynuuje rozważania Narboux, ale o strukturze negacji pisze w kontekście ciała i doświadczenia innego. Na samym początku swoich analiz podkreśla kluczową dla Sartre'a kwestię: „doświadczenie innego nie opiera się na poznaniu” (Mouillie, Narboux, 2015, s. 115). Autorka stwierdza dalej, że „z Sartre'owskich analiz koncepcji dla innego wypływa zasada niemożności zaistnienia miłości i zasada niemożności zaistnienia jednego [człowieka – dop. M.Ch.] dla drugiego [człowieka – dop. M.Ch.]” (Mouillie, Narboux, 2015, s. 116). W opinii francuskiego badacza potrzeba miłości jest jednocześnie jej negacją. Oznacza to, że kiedy kocham, to chcę, aby osoba kochana równocześnie była dla mnie, ale też, aby zachowała swoją autonomię. Ong-Van-Lung podkreśla więc słynną Sartre'owską tezę, że miłość zawsze jest konfliktem. Badaczka łączy swoje rozważania z zagadnieniem ciała i przedstawia, w jaki sposób Sartre definiuje ciało w kontekście relacji z innym. Francuski filozof stwierdza, że mamy dwa poziomy, na których możemy rozważać zagadnienie ciała. Pierwszy – ciało dla siebie to bezpośrednia świadomość mnie samego, a drugi – ciało dla innego jako sposób, w jaki ja jawię się drugiemu. Punktem wyjścia do zaistnienia relacji jest zatem ciało dla innego. Według Sartre'a przez swoje ciało jawię się drugiemu jako przedmiot, a uprzedmiotowienie mnie w oczach drugiego niejako automatycznie narzuca mi podkreślaną przez Sartre'a asymetryczność relacji ja–inny.

Frédéric Worms w swoim krótkim artykule *Une théorie radicale des relations humaines* kontynuuje rozważania Song Ong-Van-Lung i podaje dwie najbardziej podstawowe cechy relacji Sartre'owskiej. W myśl pierwszej relacja z innym jest zawsze zaskoczeniem (Mouillie, Narboux, 2015, s. 160), które wynika z niemożności poznania drugiego człowieka, według Sartre'a bowiem relacja z drugim ma charakter egzystencjalny, a nie poznawczy. Podkreślone przez Wormsa drugie założenie wychodzi od wprowadzonego przez Sartre'a rozróżnienia na byt w sobie i byt dla siebie. Mówi ono o tym, że będąc w świecie, zawsze nawiązuję relacje i cały czas jestem wystawiona na spojrzenie innego człowieka. Moje bycie w świecie automatycznie narzuca mi bycie w relacjach, od których nie mogę uciec.

Na szczególną uwagę zasługuje tekst Laurenta Hussona, który analizuje konkretne, wyróżnione przez Sartre'a typy relacji z innym. Husson zdaje sobie sprawę, że interesujące go zagadnienie jest bardzo skomplikowane. Aby ułatwić czytelnikowi zrozumienie Sartre'owskiej teorii, wplata w tekst czytelne tabele i schematy (Mouillie, Narboux, 2015, s. 144, 146, 149, 155), w których klarownie

prezentuje relację miłosną, sadystyczną, masochistyczną i opartą na pożądaniu. Zgodnie z Sartre'owską teorią relacji międzyludzkich spotkanie z innym prowadzi do naruszenia mojej integralności. Próba nawiązania kontaktu z drugim człowiekiem rodzi następujący problem: inny przejawia własną, autonomiczną postawę, przez co nie mogę z niego uczynić jakiegoś bytu-dla-mnie, jak ma to miejsce w przypadku przedmiotów. Drugi człowiek stawia opór wszystkim moim wyobrażeniom o nim, a głównym problemem staje się nie to, kim inny jest dla mnie, ale to, kim – bądź czym – ja jestem dla innego. Na przykład, kiedy obdarzam kogoś miłością, dążę do tego, aby inny jednocześnie oddał mi swoją wolność, a z drugiej strony nie chcę, aby kochał mnie z przymusu. Zdaniem Hussona Sartre utożsamia miłość z konfliktem. Badacz pisze, że miłość to „fascynacja innym, ograniczenie wszystkich jego możliwości, poprzez wypełnienie jego przestrzeni” (Mouillie, Narboux, 2015, s. 146). Najważniejszą rzeczą dla kochającego jest pozyskanie możliwie największej uwagi przez kochanego. Skutkiem takiego działania jest całkowite odebranie innemu jego wolności, co przekreśla możliwość istnienia miłości. Husson stwierdza za Sartrem, że z miłością wiąże się nieustanny lęk. Chcemy wiedzieć, co myśli o nas druga osoba, a jednak nie jesteśmy w stanie odgadnąć, co kryje się za jej spojrzeniem. Dla owego spojrzenia próbujemy stać się zatem idealnym obiektem i czasami, aby zadowolić innego, rezygnujemy z tego, co kiedyś sprawiało nam radość. Taką postawę Sartre nazywa masochizmem oraz sadyzmem. Istota masochizmu polega więc na tym, że próbuję odgadnąć, czego oczekuje ode mnie drugi człowiek i chcę się tym oczekiwaniom podporządkować. Ograniczam zatem swoją wolność, a swoje istnienie sprowadzam do bycia przedmiotem (Mouillie, Narboux, 2015, s. 148). Na tle innych artykułów poruszających kwestię relacji z innym, tekst Hussona jest najbardziej szczegółowy i zawiera najwięcej informacji niezbędnych do zrozumienia teorii francuskiego filozofa. Sam badacz myśli Sartre'a stwierdza bowiem, że zrozumienie teorii relacji międzyludzkich to zbliżenie się do „serca kondycji ludzkiej” (Mouillie, Narboux, 2015, s. 157).

Godne pochwały wysiłki autorów omawianego zbioru to tylko skromny, ale ważny głos w toczącej się od lat dyskusji dotyczącej wielowątkowej filozofii Sartre'a. W tym przypadku nie sposób nawet pokrótce streścić wszystkich tekstów znajdujących się w zbiorze. Pozostali autorzy skupiają się na pojęciach takich, jak solipsyzm, wolność i wartość, a swoje rozważania ujmują przede wszystkim w kontekście fenomenologicznym.

Rodzi się jednak pytanie, na ile artykuły zawarte w zbiorze stanowią tytułowe, nowe odczytanie *Bytu i nicości*? Zagadnienia poruszone przez autorów poszczególnych tekstów, jak ciało, spojrzenie, relacja, byt czy świadomość to zagadnienia sztandarowe, obecne właściwie w każdym opracowaniu dotyczącym myśli Sartre'a. Kontekst omawianych pojęć jest również dobrze znany. Wszyscy autorzy podkreślają

bowiem wpływ fenomenologii Husserla oraz filozofii Heideggera, Hegla i Kartezjusza na myśl francuskiego egzystencjalisty. Szkoda, że żaden z badaczy nie pokusił się o analizę wybranego wątku filozofii Sartre'a na przykład w kontekście psychologii czy nauk kognitywnych. Takie ujęcie, po pierwsze, wskazałoby na aktualność myśli Sartre'a, po drugie – uwypukliłoby interdyscyplinarność jego rozważań.

Należy jednak podkreślić, że zbiór stanowi solidną i szczegółową wykładnię Sartre'owskiej filozofii. Wywód każdego badacza jest spójny i logiczny, a teksty opatrzone są drobiazgowymi odnośnikami. Nie jest to nowe odczytanie treści książki *Byt i nicność*, ale z całą pewnością staranne i cenne opracowanie najważniejszych wątków budujących myśl jej autora.

## Bibliografia

- Bakewell, S. (2017). *At The Existentialist Café: Freedom, Being, and Apricot Cocktails*. London: Vintage.
- Beauvoir, de S. (2004). *W sile wieku*. Tłum. H. Szumańska-Grossowa. Warszawa: Jacek Santorski & Co.
- Contat, M., Rybalka, M. (1970). *Les écrits de Sartre*. Paris: Gallimard.
- Coorebyter, de V. (2000). *Sartre face à la phénoménologie. Autour L'intentionnalité et de La transcendance de l'Égo*. Paris: Vrin.
- Fruteau de Laclos, F. (2012). *La psychologie des philosophes de Bergson à Vernant*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Gallagher, S., Zahavi, D. (2015). *Fenomenologiczny umysł*. Tłum. M. Pokropski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mouillie, J.M., Narboux, J.P. (2015). *J.-P. Sartre. L'Être et le néant. Nouvelles lectures*. Paris: Les Belles Lettres.
- Sartre, J.P. (1938). Structure intentionnelle de l'image. *Revue de métaphysique et de morale*, 4 (45), 543–609.
- Sartre, J.P. (2010). *Les Mots et autres écrits autobiographiques*. Paris: Gallimard.
- Trybulec, B. (2015). Fenomenologia a kognitywistyka – dwie metody analizy podmiotu poznania. *Perspektywa współpracy i problemy. Filozofia i Nauka*, 3, 281–299.